

Шкурко Г. В.,

аспірант

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА Й ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗВ КОМУНІКАЦІЇ ВАНТАЖІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У статті подано структурно-семантичну й лінгвогеографічну характеристику назв комунікації вантажів в українських говорах Закарпаття. Здійснено семантичний, історико-етимологічний і лінгвогеографічний аналіз назв, зібраних автором.

Ключові слова: українська лексика, лексико-семантична група, мікрогрупа, семема, номен, назви комунікації вантажів, українські говори Закарпаття.

Постановка проблеми. Питання фіксації та опису діалектної лексики залишається актуальним в умовах сучасних лінгвістичних трансформаційних процесів. Таке дослідження комплексного характеру передбачає аналіз тематичних груп назв, залучення свідчень етнографії, історії матеріальної й духовної культури з метою докладного відтворення словника окремих говірок, його системної організації, забезпечення повноти опису семантичної структури кожного елемента в межах лексико-семантичної групи.

Лексична система української мови містить значний прошарок назв предметів комунікації вантажів, що й стали предметом розвідки.

Назви комунікації вантажів розглядають здебільшого етнографи та мовознавці, описуючи реалії матеріальної культури народу, зокрема знаходимо відомості про назви цієї лексико-семантичної групи в працях М. Мушинки, Т. Гонтар та інших. Ми не знайшли окремого дослідження, присвяченого цій проблемі. Цим зумовлена актуальність і наукова новизна розвідки.

Мета статті – фіксація апелятивів, що позначають назви перенесення вантажів у межах закарпатського й гуцульського діалектного простору, їхній семантичний, історико-етимологічний і лінгвогеографічний аналіз; також простежити значеннєві особливості та семні опозиції в межах лексико-семантичної групи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексико-семантична група назв комунікації вантажів функціонує в межах двох мікрогруп: ‘вироби з тканини, ниток’, ‘плетена ємність із лози, гілок’, утворює складну й розгалужену систему та охоплює широке коло предметів.

Під час семантичного аналізу лексико-семантичної групи враховуємо такі диференційні ознаки: ‘розмір’, ‘матеріал’, ‘спосіб виготовлення’, ‘призначення засобу’, ‘спосіб носіння’.

Семема ‘сакви, дві з’єднані одним полотнищем торби’ реалізується в таких лексемах: *бе^есаги*, *би^есаги*, *ко^б’їлки*, *бе^ере^еме^но*. До цієї лексико-семантичної мікрогрупи зараховуємо й складену фразеологічну назву *тайстри по^уч^анс^к’ї*. Релевантними для цих номенів є опозиції сем ‘виготовлена із тканини’, ‘носіння людиною через плече або перекидання через спину коня’, ‘призначення – для перенесення вантажів’.

Семему ‘мішок’ реалізують слова *м’їх*, *м’їшок*, *млі^їуча*.

У межах значення ‘мішок’ визначаємо семантичні опозиції за ознакою ‘розмір’, виділяємо лексеми для позначення великого мішка: *бала*, *рапту^х*, *рапи^ак*, *п’ушва^к*, *п’їшва^к*, *де^ерни^еча^нка*, *кошани^к*, *клочани^к*, *пр’аді^їчний м’їх*, *кубінс^кий м’їх*, *кубанс^кий м’їх*, *куб’їнс^кий м’їх*, *памут^овий м’їх*, *млї^н:л^ек*, *тк^аний м’їх*, *полотн’аний м’їх*. Спостерігаємо ідентичні назви зі словом *м’їх*, що містять прикметники-ідентифікатори *пр’аді^їчний*, *кубінс^кий*, *кубанс^кий*, *куб’їнс^кий*, *памут^овий*, *тк^аний*, *полотн’аний*.

Диференційна семема ‘невеликий мішок’ об’єднує слова *жали^їуни^ек*, *жали^їл’ани^ек*, *же^ели^їл’ани^к*, *кропи^їл’ани^к*, *талабу^к* і складені назви *же^ели^їл’аний м’їх*, *же^ере^ебл’аний м’їх*, *же^ере^ел’аний м’їх*, *кропи^їл’аний м’їх*.

У зазначеній мікрогрупі семна опозиція відбувається й за ознакою ‘матеріал, із якого виготовлений мішок’.

Семему ‘широкий неглибокий мішок для годування коня’ презентують назви *обруча^нка*, *оброч^анка*, *обр’їча^нка*, *бруча^нка*, *бручка*, *торба*, *к’їнс^кой торба*, *к’їнс^кой м’їшч’а*, *м’їшч^їк*, *фура^ж*, *футра^жка*, *фут^ерка*, *ташка*, *тайстра*, *тайстри^на*, *брус^ак*, *ко^б’їлка*, *верв^ечка*. Провідними ознаками є ‘невеликий розмір’, ‘засіб комунікації, що прикріплюють до голови коня’, ‘призначення – для годівлі в дорозі’.

Семи ‘призначення засобу для перенесення продуктів харчування та різних речей’, ‘невелика за розміром’, ‘носіння на одному плечі’ становлять слова *торба*, *тайстра*, *тайстри^на*, *ташка* та складені назви *ташка ве^ерв^еча^ста*, *р’андава тайстра*.

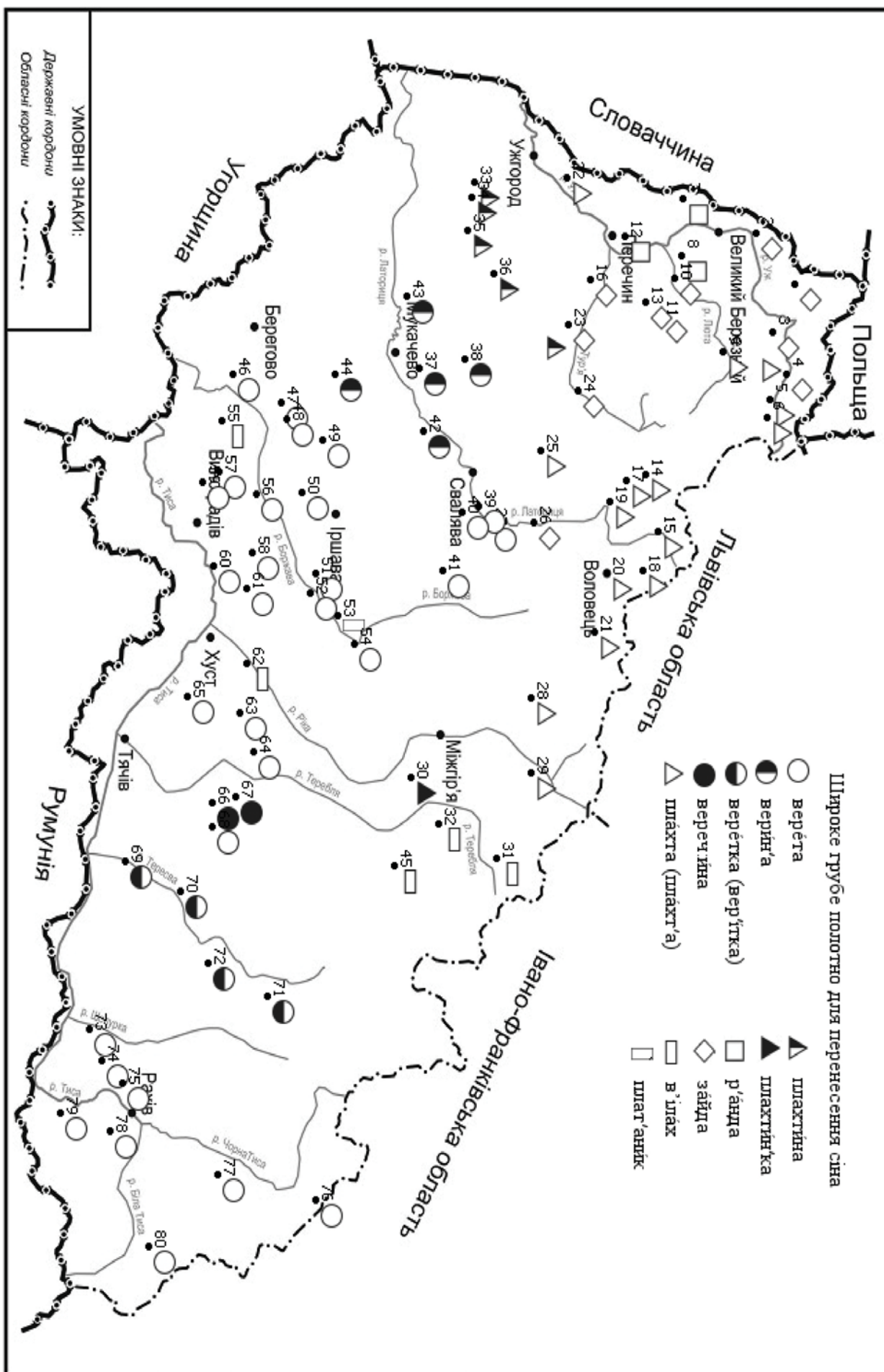
Семему ‘широке грубе полотнище, у якому носять солону, сіно, накошену траву худобі тощо’ реалізують номени *ве^ер^ета*, *ве^ерін’а*, *ве^ер^етка* (*ве^ер’їтка*), *ве^ер^еч’їна*, *пл^ахта* (*пл^ахт’а*), *пл^ахті^на*, *пл^ахті^н’ка*, *р’анда*, *з^айда*, *в’їл^ах*, *пл^ат’ани^к*. Зазнаена мікротематична група вказує на наявність семантичних опозицій за ознаками ‘розмір’, ‘призначення перенесення вантажу’.

Семему ‘рюкзак для перенесення речей’ ілюструють найменування *гати^їж^ак*, *гати^їкош^ар*, *торба*, *р’їксак*. Інтегральні ознаки – ‘невеликий розмір’, ‘матеріал – тканина (*гати^їж^ак*, *торба*, *р’їксак*), лоза (*гати^їкош^ар*)’, ‘спосіб носіння – на плечах’.

Лексико-семантичну мікрогрупу назв перенесення вантажів людиною з визначальною семемою ‘плетена ємність із лози, гілок’ становить семема ‘кошик’, ілюстрована назвами *кош^ар*, *кош^арка*, *с^от’алка*, *коши^їк*, *кош’їл’*. Тут провідними ознаками є ‘спосіб виготовлення’, ‘призначення виробу’.

Значення ‘плетений виріб’ презентують номени *кіш*, *к^їш*, *кош^арка*.

Проте семної характеристики недостатньо для визначення структурно-семантичної організації лексико-семантичної групи, виявлення тенденцій її розвитку. У такому випадку до-

цільним є лексико-етимологічний і лінгвогеографічний аналіз. Наведемо детальну характеристику назв *ве^рета*, *ве^ррін'а*, *ве^ретка* (*ве^рітка*), *ве^ре^ч:іна*, *плáхта* (*плáхт'а*), *плахтіна*, *плахтін'ка*, *р'анда*, *зáйда*, в'ілах, *плат'анік*, що становлять семему 'широке грубе полотнище, у якому носять солому, сіно, накошену траву худобі тощо'.

Лінгвогеографічне поширення номенів, які ілюструють семему, подано на карті.

Назва *ве^рета* (див. ще закарп. *veréta* 'домотканая простыня' [1, с. 197], *верета* т. с. [2, с. 36]) поширена в бойківських (*верета* 'плахта', 'мішок на сінник' [3, ч. I, с. 90]), гуцульських (*верета* 'простирадло, у якому носили сіно' [4, с. 159], *верета* 'ляне простирадло' [5, с. 21], *верета*, зменш. *верітка* 'домоткане рядно (конопляне або ляне)' [6, с. 35]), наддністрянських (*верета*, *верето*, *вирета*, *вирето* 'домоткане простирадло; рядно' [7, с. 69]), покутсько-буковинських говірках (*верета*, ум. *веретка* 'род шерстяних різноцвітних ковриків, котрими застилають лавки, а иногда и стол' [8, т. I, с. 135], *верето*, *верета* 'килим із грубої вовни' [9, с. 49]); див. також *ве(е^р)ета*, *верето*, *веретка* 'рядно', *верета*, *веретка* 'покривало на лаву', *ве^рета*, *ве(е^р)ретка* 'покривало на ліжку', *ве^рета*, *ве^рето*, *ве^ррін'а* 'рядно більшого розміру та відмінної фактури', *веретка*, *верітка*, *веретчина*, *верен'ка* 'труботкане рядно під простирадло' [10, т. III, с. 150]; укр. діал. *верета* 'грубе широке мішкове сукно' [11, с. 63], назви *верета*, *верето* 'рядно' [12, в. 3, с. 230], фіксація *верето* у 1627 році [13, с. 354], *верето* 'рядно' [14, т. I, с. 217]; пор. ще *верета* 'товсте рядно' [15, с. 105]; назва є укр. літ. нормою (*верета* 'те саме, що рядно' [16, т. I, с. 329]). Отже, семантика номена *ве^рета* розширилася.

Номен *ве^ррін'а* (пор. також закарп. *виріня* 'простирадло' [17, с. 42]) уживається й в інших говорах української мови, пор. наддністр. *виреня* 'домоткане простирадло; рядно' [7, с. 69], буков. *вереня*, *верень* 'рядно (переважно з вовни або переткане вовною)' [9, с. 49]. *Ве^рета* (пор. псл. **verta*, **verto* [13, с. 354]), *ве^ррін'а* – суфіксальні деривати від дієслівної твірної основи *вер-*, пов'язаної з псл. **verti* 'засовувати, ховати' [18, т. I, с. 354], пор. *врѣти* 'зв'язувати, закривати' [19, т. I, с. 74–75], *верать* 'совать, вкладывать' [20, т. I, с. 297].

Демінутив *ве^ретка* (*ве^рітка*) (також закарп. *веретка* 'зменш. до *верета*' [2, с. 36]) уживається в гуцульських (*верітка* 'здрібн. до *верета*' [21, с. 35]), наддністрянських говірках (*веретка* 'попона для коней' [7, с. 69]); пор. укр. літ. *веретка*, *верітка* 'зменш. до *верета*' [16, т. I, с. 329].

Із найменуванням *ве^ре^ч:іна* пор. гуц. *веретина* 'труботкане полотно, призначене на рядно' [21, с. 34], наддністр. *веретина* 'полотно, із якого роблять верети' [7, с. 69]. Утворення цього номена – ілюстрація процесу асиміляції *ве^ретка* + суфікс *-іна* → *ве^ретчина* → *ве^ре^ч:іна*.

Лексема *плáхта* (*плáхт'а*) (пор. ще закарп. *плáхта* 'простыня' [8, т. III, с. 192–193], *плáхта* т. с. [22, с. 43], 'рядно, у якому носять сіно і под.' [2, с. 233]) поширена в лемківських (*плáхта* 'простирадло, яким носять сіно' [23, с. 214], 'рядно, простирадло' [24, с. 235]), бойківських (*плáхта* 'плахта', 'рядно' [3, ч. II, с. 79]), гуцульських (*плáхта* 'рядно; простирадло' [5, с. 142]), наддністрянських (*плáхта*, *плáхтінка* 'рядно (перев. для перенесення трави, соломи тощо)' [7, с. 208]), буковинських (*плáхта* 'брезент' [9, с. 429]), західноволинських (*плáхта* 'рядно', 'ноша на спині, загорнута у рядно' [25, с. 186]), західнополіських говірках (*плáхта* 'ряднина для перенесення бурячиння, різного бур'яну та ін.' [26, т. II, с. 53]); пор. також укр. діал. *плáхта* 'те саме, що *верета*' [11, с. 657], *плáхта* 'кусок шерстяної грубої ткани' [27, с. 283],

укр. літ. *плáхта* 'покривало або килим із такої тканини' [16, т. VI, с. 571]. Номен уживається в рос., біл. мовах *плáхта* 'українська кустарна тканина', пор. також пол. *plachta* 'рядно' [28, с. 419], чес., словац. *plachta* 'вітрило, покривало', в.луж., н.луж. *plachta* 'простирадло', полаб. *plóchtä* 'хустка, скатерка, простирадло', серб., хорв. *pláhta* 'скатерка; простирадло, накривка, покриття (для меблів)', словен. *pláhta* 'покривало; попона (для коней)', *pláhuta* 'грубе лляне полотно, простирадло', стел. *plaxhta* 'парусина, полотно'. Імовірно, від псл. **plaxhta* 'полотно, простирадло, покривало, навіс', пов'язаного з **plaxa* 'плаха' [18, т. IV, с. 433], пол. *plaski* 'plosкий' [20, т. III, с. 275–276], згідно з А. Преображенським, запозичено через пол. посередництво, мабуть, від нім. *flach* 'plosкий' [19, т. II, с. 70]; згідно за В. Махеком, – від ст. нім. *blaha* 'товсте полотно' [29, с. 453]. Спостерігаємо розширення семантичного ряду слова *плáхта* (*плáхт'а*).

Ареал назви *плахтіна* поширюється на бойківські (*плахтіна* 'плахта', *плахтіня* 'дерга', 'дерка', 'рядно' [3, ч. II, с. 79]), наддністрянські говірки (*плахтіна* 'верхній полотняний одяг' [7, с. 208]); див. також *плахтіна* 'старая, изношенная плахта' [27, с. 283], укр. літ. *плахтіна* 'зменш. до *плахта*' [16, т. VI, с. 571].

Номени *плахтіна*, *плахтін'ка* – суфіксальні деривати від *плáхта*, утворені за допомогою демінутивних суфіксів.

Слово *р'анда* (пор. ще закарп. *р'анда* 'шмата' [30, ч. I, с. 256], *р'анда* 'лоскут, тряпка' [8, т. IV, с. 93], 'ганчірка, шматок тканини' [2, с. 325]) поширене в гуцульських (*р'анді*, *р'енда*, *р'енді*, *р'анді* 'старий одяг' [21, с. 161]), буковинських говірках (*р'андя* 'старий одяг' [9, с. 472]); пор. також укр. діал. *р'анда* 'старий одяг, ганчірка' [11, с. 846]. Номен уживається в інших мовах, пор. пол. *redu* 'залишки одягу, лахміття', словац. *randa* 'ганчірка, клопоть', *randak* 'якийсь жіночий одяг', *randy* 'подертий одяг, лахміття', *randiarka* 'теплий одяг від пояса до п'ят', *randavú* 'подертий', угор. *rongy* 'старий, порваний одяг, шматки', 'ганчірка, клопоть; лахміття' [18, т. V, с. 23–24]. Слово *р'анда* при найменуванні комунікації вантажу постало внаслідок асоціації до *плáхта* (*плáхт'а*), іменує тканину гіршої якості, ніж *ве^рета*, *плáхта*.

Назва *зáйда* (пор. також закарп. *зáйда* 'тайстра' [30, ч. I, с. 218]) уживається зі значенням способу комунікації вантажу лише в лемківських говірках (*зáйда* 'широкий, великий міх і доўгий, на кроснах' [31, с. 415], 'род большого мешка' [8, т. II, с. 43]). Це запозичення від польської мови, пор. пол. *zajda* 'мішок для носіння на спині сіна, городини тощо; в'язка, клунок' [18, т. II, с. 225].

Слово *плат'анік* – суфіксальний дериват від *плат*, пор. значення похідної основи (гуц. *плат* 'шмат полотна або іншої тканини' [21, с. 150; 5, с. 142], зах. волин. *плат* 'покривало для покійника', 'шматок грубого полотна, у яке загортали насіння під час витискання олії' [25, с. 186]). Номен *плат* утворений від псл. **platъ* 'частина, шматок (тканини)', пов'язаного з **plata* 'плата', **polt-no* (**poltъno*) 'полотно' [18, т. IV, с. 430].

Висновки. Отже, аналіз лексико-семантичної групи комунікації вантажів засвідчив виразну структурно-семантичну організацію лексики, зумовлену виділенням мікрогруп і семних опозицій. Ця тематична група являє собою динамічну систему, що підлягає змінам. Серед динамічних процесів спостерігаємо розширення семантики назв. Щодо складу лексики за походженням, то частина аналізованої лексики утворена від назв праслов'янського походження, інші утворилися на власному мовному ґрунті шляхом словотворення й запозичення.

Подані в статті назви є матеріалом для подальшого дослідження та порівняльного зіставлення в напрямі назв комунікацій.

Література:

1. Николаев С.Л. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / С.Л. Николаев, М.Н. Толстая. – М., 2001. – 232 с.
2. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І.В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
3. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984.
4. Гонтар Т.О. Транспорт / Т.О. Гонтар // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 157–163.
5. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
6. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Львів, 2008. – 224 с.
7. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів ; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
8. Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1958–1959.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
10. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наукова думка, 1984–2001.
11. Желеховський С. Малоруско-німецький словар : у 2 т. / С. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1885–1886. – 1121 с.
12. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2010. – Вип. 1–15.
13. Rudnyc'kuj J.V. An etymological Dictionary of the Ukrainian Language / J.V. Rudnyc'kuj. – Winnipeg, 1972. – Vol. I. – LXXXV, 968 p.
14. Історичний словник українського язика / за ред. С. Тимченка. – Х. ; К., 1930–1932. – Т. 1. – 1930. – XXIV, 947 с.
15. Російсько-український словник / за ред. А.Е. Кримського. – К. : Червоний шлях, 1924. – Т. 1. – 1924. – 3059 с.
16. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
17. Бевка О. Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Мараморощського комітату / О. Бевка. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
18. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
19. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка : в 2 т. / А.Г. Преображенский. – М., 1910–1914.
20. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987.
21. Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
22. Сірка Й. Короткий словник говірки села Ублі / Й. Сірка, Ю. Муличак, А. Баушенко. – Зіген ; Пряшів, 1999. – 64 с.
23. Мушинка М. Нарис етнографії: Південь. Матеріальна культура / М. Мушинка // Лемківщина: Земля, люди, історія, культура. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – Т. 2. – 1988. – С. 213–217.
24. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / П.С. Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
25. Корзюнок М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзюнок // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 62–267.
26. Аркушин Г.Л. Словник західнополюських говірок : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.
27. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підгот. до вид. В.В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.
28. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa, 1970. – 806 s.
29. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha, 1968. – 866 s.
30. Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів / І. Верхратський. – Ч. 1 : Говори з наголосом джвжимим. – Львів, 1899. – 276 с.; Ч. 2 : Говори з наголосом сталім. – Львів, 1901. – 280 с.
31. Верхратський І. Про говор галицьких лемків: Словарець / І. Верхратський. – Львів, 1902. – С. 388–489.

Шкурко Г. В. Структурно-семантична та лінгвогеографічна характеристика названий комунікації грузів в українських говорах Закарпаття

Анотація. В статті представлена структурно-семантична та лінгвогеографічна характеристика названий комунікації грузів в українських говорах Закарпаття. Осуществлен семантичний, історико-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз названий, зібраних автором.

Ключевые слова: українська лексика, лексико-семантична група, мікрогрупа, семема, номен, названня комунікації грузів, українські говори Закарпаття.

Shkurko G. The structural, semantic and linguogeographical characteristics of the dialect names of communication goods in the Ukrainian subdialects of Transcarpathian

Summary. The article deals with the structural, semantic and linguogeographical characteristics of the dialect names of communication goods in the Ukrainian subdialects of Transcarpathian. The semantic, historical, etymological and linguogeographical analysis of the names collected by the author is made in the article.

Key words: Ukrainian lexicon, lexical-semantic group, microgroup, sememe, nomen, dialect names of communication goods, Ukrainian subdialects of Transcarpathian.